

Názory občanů na kriminologické aspekty prostředí v Praze

JIRÍ BURIÁNEK*

Filozofická fakulta UK, Praha

People's Reflections on Criminological Aspects of the Social Environment in Prague

Abstract: The paper presents the data from the international comparative study of post-communist metropolises from 1993 (for Prague, N = 486, interview). It concerns a number of different aspects of the social environment: the changes in social position, value orientations and the community, etc. Although for most people the Velvet Revolution brought increased satisfaction, the changes of the value-orientation are not so great and not too critical toward the past. The situation can not simply be viewed as the typical social anomie. The attitudes to different social groups (including refugees, etc.) are neither extremist nor hostile, while political radicalism is rather rare. Naturally, significant problems are reflected in public opinion: violence, organised crime, pollution. People identify the increase of criminality, victimisation, their awareness and experience of crime and their feelings of insecurity. A certain stability in the social environment and a favourable evaluation of the institutions are also explored.

Sociologický časopis, 1994, Vol. 30 (No. 2: 201-214)

V tomto článku chceme přinést několik aktuálních zjištění výhradně empirické povahy. Tvoří součást širšího mezinárodního projektu výzkumu kriminologických aspektů sociálního prostředí v postkomunistických metropolích, koordinovaného Kriminologickým výzkumným střediskem Humboldtovy univerzity v Berlíně. Účastní se jej celkem osm zemí, výsledky jsou postupně zpracovávány a připravovány k publikaci. Obecnější strategické záměry ostatně naznačuje v tomto čísle zařazená stať U. Ewalda.

My se soustředíme na vybrané údaje, které byly získány v Praze - šetření proběhlo v červnu 1993 na vzorku 484 obyvatel starších 16 let vybraných na bázi kvótního výběru (sběr dat zajišťovalo konsorcium Universitas, garanci úkolu za ČR Katedra sociologie FF UK). Dáváme vědomě přednost rychlé prezentaci výsledků před hlubší analýzou, pro niž bychom rádi získali další zájemce o spolupráci. Soustředíme se na deskripci mimo jiné i proto, že jsme do projektu vstupovali dodatečně: nebylo by seriózní předstírat konfirmativní zaměření dosud provedených analýz.

Z velmi obsáhlého souboru informací jsme nuceni vybrat jenom tu část, která charakterizuje názory lidí na sociální prostředí a jeho bezpečnostní a kriminologické parametry. Všimneme si také vlastních postojů a tendencí k deviantnímu jednání, které - ačť prizmatem jednotlivých respondentů - vytvářejí určitý obraz momentálního stavu hodnotového a normativního systému společnosti, jíž je samozřejmě Praha do jisté míry vzorem. Pokusíme se ovšem odkázat i na ty pasáže zkoumání, jimiž se na tomto místě nebudeme meritorně zabývat: šlo především o komplex proměnných, které zachycovaly širší souvislosti transformace. Patřily k nim například tyto tematické okruhy:

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Jiří Buriánek, CSc., katedra sociologie FF UK, Celetná 20, 116 36 Praha 1, tel. (02) 24 49 15 30-31.

1. Změny sociálního postavení, reflexe sociálního statusu a celkové životní spokojenosti před a po revoluci 1989.
2. Změny hodnotových orientací.
3. Vztah k vlastní minulosti a některé aktuální postoje ke společnosti.
4. Změny v komunitě, v nejbližším sociálním okruhu (rodina, přátelé, spolupracovníci).
5. Změny disponibilního času atd.

Tyto indikátory vytvářejí určitý explanační rámec, umožňují samozřejmě identifikovat i základní trendy mobility, „vítěze“ i „porazené“.

Z indikátorů kriminologického okruhu nezbyvá prostor pro prezentaci velmi detailně (tzn. po jednotlivých letech) zjišťované viktimizace, tedy míry, v jaké jsou občané zasahováni konkrétní trestnou činností. Na jejich základě lze o něco lépe odhadovat reálný stav kriminality: do úředních statistik se, jak známo, ani zdaleka nedostává vše, s čím se lidé setkávají. Podle našeho názoru však bude vhodnější analyzovat tyto údaje v důsledně komparativním kontextu.

1. Změny hodnot a postojů

Ačkoli tzv. sametová revoluce nevyvolala dramatické střety či otevřené sociální konflikty, přece jen má povahu totální společenské změny s řadou důsledků. Rychlé změny politického i ekonomického systému přináší prvky sociální anomie: tempo kulturních změn je pozvolnější, část populace si jen s obtížemi osvojuje nové (leckdy spíše staronové) hodnotové orientace. Objevují se jak snahy rychle přizpůsobit názory novým podmínkám, tak také určitá rigidita postojů. Nedávné výzkumy ukázaly, že se hodnotové orientace mění jen pozvolna. Stoupá sice význam některých položek tzv. výkonové orientace, na druhé straně poměrně rychle poklesla váha položek politické aktivity občanů typická pro revoluční období.

Z tohoto pohledu nás nemůže překvapit, že v našem výzkumu jen část dotázaných vidí svůj dřívější život v ČSSR jako svého druhu zátěž (12 % rozhodně souhlasí, 26 % spíše souhlasí), větší skupina však projevuje spíše indiferentní distanci. Jakési „velké odmítnutí“ se prostě nekoná: Tři čtvrtiny respondentů se víceméně ztotožňují s tím, co v minulosti dělaly. Pouze 4 % uvedla rozhodný nesouhlas.

Jistá míra efektivnosti totalitní ideologie „korumpovatelné většiny“ se odráží v otázkách na celkovou životní spokojenost před listopadem 1989 a po něm (tabulka 1).

Tabulka 1. Úroveň spokojenosti před listopadem 1989 a po něm (%)

	zcela nespokojen				zcela spokojen	
	1-3	4	5	6	7	průměr
Dříve	35	22	24	16	4	4,15
Dnes	21	14	30	27	8	4,76

Celkový posun hodnocení je ovšem výrazný a svědčí o pozitivním postoji většiny respondentů k probíhajícím změnám. Tím pak lze vysvětlit i převažující důvěru občanů ve vládu ČR a ve směr ekonomické reformy, což je pro Prahu typické.

Pro 41 % Pražanů se finanční situace ve srovnání se stavem před rokem 1990 zlepšila, u 28 % je tomu naopak. Zbývajících část uvedla zhruba nezměněný stav. Existuje

ovšem jasný trend zlepšování finanční situace s klesajícím věkem (zlepšení uvedlo 56 % nejmladších, ale pouze 14 % nejstarších obyvatel).

Pokud jde o strukturu hodnotových orientací, nezjišťujeme výraznější změny proti již dříve získávaným údajům. První vrstvu vysoce preferovaných hodnot reprezentují zdraví a rodina. Druhou vrstvu pak hodnoty životního prostředí, bydlení, přátel („sociálního prostředí“). Třetí, stále ještě poměrně významnou skupinu hodnot tvoří „pracovně-ekonomický okruh“: peníze, sociální jistota, volný čas, práce. Až za nimi se umísťují hodnoty „aktivního sebeuplatnění“ (úspěch v povolání, vliv na politiku, cestování, sex). Ke spíše odmítaným hodnotám patří jak položka „svobodný, nespoutaný život“, která signalizuje jistou distanci vůči voluntarismu a volnomyšlenkářství, a především náboženská víra (jen zhruba každý osmý uvedl u této hodnoty maximální důležitost, většina respondentů ji však nepřikládá velký význam).

Právě tyto poslední dvě hodnoty je možno považovat za „saturevané“, když zjišťovaná míra spokojenosti převažuje nad deklarovanou důležitostí. Naopak největší tenze (ve smyslu rozdílu mezi důležitostí a aktuální spokojeností) lze vystopovat u hodnoty peněz, kterých samozřejmě není nikdy dost, a hlavně o hodnoty životního prostředí a sociálních jistot. U hodnoty sociálních jistot jde pravděpodobně o ne zcela specifické obavy (v Praze např. dlouhodobě přetrvává stav prakticky nulové nezaměstnanosti!), v hodnocení stavu životního prostředí však o velmi realistický náhled Pražanů na aktuální situaci. Tady můžeme předpokládat největší míru frustrace. Tendenci k „průměrnému“ hodnocení zjišťujeme i u hodnoty politické participace.

2. Vnímání sociálních problémů

Zjišťování názorů lidí na aktuální sociální problémy má dvojí význam: na jedné straně přímo odráží stav sociálního prostředí a jeho případné anomické rysy, na druhé straně může signalizovat i zdroje některých osobních tenzí, jež se pak mohou stát příčinou deviantního chování.

Většina předložených problémů se naší populaci jeví jako víceméně relevantní - méně významné jsou snad jen obavy ze ztráty bytu nebo ztráty rodinných vazeb, resp. důchodové zabezpečení a nezaměstnanost (to je zřetelná zvláštnost Prahy). V žebříčku problémů se jako nejpalčivější ukazují

- agresivita a násilí,
- organizovaná kriminalita,
- stav životního prostředí,
- částečně také AIDS.

Je příznačné, že se mezi těmi nejzávažnějšími problémy neobjevuje růst cen ani problémy privatizačního procesu (hospodářské kriminality). Jistě to souvisí s celkově příznivým politickým klimatem v ČR. Ženy reagovaly citlivěji na problémy vztahu obou pohlaví, problémy války, násilí, radikalismu i kriminality.

Tabulka 2. Postoje k hlavním společenským problémům (%; vážený aritmetický průměr, 4 = velmi zneklidněn)

	zneklidněn poněkud velmi		Průměr
	více		
Vývoj cen	34	32	2,91
Nerovnost mezi muži a ženami	8	2	1,45
AIDS	29	39	2,99
Pokles životní úrovně	34	23	2,68
Stav zdravotnické péče	35	33	2,91
Nezaměstnanost	24	15	2,26
Stav životního prostředí	27	60	3,44
Ekonomická situace některých jednotlivců	30	19	2,50
Drogová závislost	26	31	2,69
Důchodové zabezpečení	25	18	2,31
Setrvání bývalých stranických funkcionářů na vedoucích pozicích	28	37	2,86
Agresivita a násilí	25	67	3,57
Možnost ztráty bytu	20	20	2,30
Přiliv cizinců a azyланtů	29	17	2,48
Válka a nebezpečí války	26	35	2,84
Politický pravicový radikalismus	26	15	2,30
Ztráta rodinných vazeb	19	23	2,29
Ztráta pocitu vzájemnosti všeobecně/individua- lizace života	29	15	2,33
Podvody, nelegální finanční a devizové obchody během období transformace	30	32	2,81
Nesprávné zacházení (např. rozprodej pod cenou) s bývalým státním majetkem v rámci privatizace hospodářství	28	30	2,76
Organizovaná kriminalita jako např. organizované krádeže aut, obchod s drogami a zbraněmi, vydírání	29	59	3,45
Podvody v oblasti půjček a hospodářských operací	25	32	2,74

Sociální problémy vztažené těsněji k jedinci zjišťovala následující baterie. Pořadí problémů označených jako „téměř neřešitelné“ vychází takto:

Tabulka 3. Pořadí problémů označených jako „téměř neřešitelné“ (v procentech)

1. Organizovaná kriminalita	31
2. Bývalí funkcionáři	21
3. Byrokracie	19
4. Podvody v privatizaci	16
5. Rehabilitace obětí	10
6. Finanční problémy	10
7. Bydlení	9

U dalších problémů (baterie obsahuje 21 položek!) podíl „neřešitelných“ málokdy překročí hranici 5 %.

Na poměrně stabilizovanou situaci respondentů ukazuje i otázka na perspektivy zaměstnání (tabulka 4).

Tabulka 4. Celkové perspektivy zaměstnání (%)

	Celkem	Muži	Ženy	Absolventi VŠ
velmi dobré	11	16	7	20
dobré	44	48	41	49
špatné	10	7	13	8
velmi špatné	5	4	6	8
neví	20	16	23	11
neodpovědělo	10	10	11	4

Jako zdůvodnění spíše horších vyhlídek bylo nejčastěji použit odkaz na pohlaví (u žen), nevhodnou kvalifikaci a vysoký věk.

Výskyt některých *konkrétních negativních jevů* v místě bydliště respondenta se rovněž omezuje jen na určité oblasti, které jsme již ostatně identifikovali. Jde především o stav životního prostředí. Některé jevy vlastně ani nejsou dosti známé - část respondentů je nedokázala posoudit (obsazování domů, politický radikalismus).

Protože stupeň 2 označoval „jen malé problémy“, jeví se situace téměř jako idylická. Politický radikalismus a demonstrace jsou v dnešní Praze opravdu vzácností.

Tato baterie vykazuje prakticky minimální sociální diferenciaci odpovědí (podle pohlaví a vzdělání). Vůbec vnímání sociálních problémů vykazuje tendenci k homogenitě názorů, zatím se nepodařilo prokázat vliv výraznějších sociálních faktorů (např. pokud jde o vzdělání respondentů).

Tabulka 5. Hodnocení negativní jevů
(vážený aritmetický průměr, 1 = není to problém, 4 = velký problém)

	Průměr	Uvádí častěji
1. Špatné ovzduší, smog	3,07	
2. Špina, odpadky	3,00	Ženy
3. Nedisciplinovaní řidiči	2,67	SŠ i VŠ
4. Zničené telefony	2,58	
5. Cikáni	2,50	
6. Opilci	2,41	Ženy (4-23%)
7. Nudící se mládež	2,35	Ženy
8. Pomalované zdi	2,23	
9. Rozpadající se budovy	1,98	
10. Uzavírání společenských zařízení	1,94	SŠ i VŠ
11. Vraký aut	1,89	
12. Cizinci, azylanti	1,84	Vyučení
13. Narkománie	1,80	
14. Obsazení domů	1,70	
15. Prostituce	1,64	
16. Podomní obchod	1,56	
17. Chování sousedů	1,56	
18. Žebrání	1,55	
19. Politický radikalismus	1,54	
20. Sexshopy	1,31	
21. Demonstrace	1,24	

3. Postoje k sociálním skupinám

S politickým radikalismem může souviset i postoj k některým sociálním skupinám. V této rovině se často vyjevují prvky xenofobie, stereotypů a předsudků, které leckdy i nepřímo posilují tendence k deviantnímu jednání (tabulka 6).

Pozitivní postoje převažují mj. k policistům, což je z kriminologického hlediska velmi příznivé. Významný je též protektivní postoj k Židům a odpor vůči antisemitismu. Vyniká pak jednoznačně záporný postoj české veřejnosti k neonacismu a fašismu.

V mnoha položkách byl zachycen vliv vzdělání. Obecně lze shrnout, že vysokoškoláky charakterizuje vyšší míra tolerance a osvíceného liberalismu - viz např. postoj k homosexuálům, také k Židům. Projevují silnější odpor např. ke skinheads, neonacistům a veks lákům. Vyšší podíl xenofobních reakcí především ve spojitosti s etnickými skupinami či přistěhovalci pozorujeme u skupiny vyučených. U žen stojí za zmínku lepší vztah k feministkám i k policistům.

Tabulka 6. Postoje k sociálním skupinám (% , vážený aritmetický průměr)
 Stupnice: 1 = zcela nesympatické, 7 = zcela sympatické

	zcela nesympatické	průměr
Prostitutky	36	2,5
Bezdomovci	24	2,8
Rómové („cikáni“)	43	2,2
Vystěhovalci - běženci	13	3,2
Nezávislí („alternativní nekonvenční skupiny“)	14	3,3
Republikáni	37	2,4
Nemocní AIDS	7	3,8
Azylanti - političti uprchlici	8	3,7
Skinheads	43	2,2
Homosexuálové	20	3,2
Komunisté	40	2,4
Drogově závislí (narkomani)	29	2,5
Členové náboženských sekt	27	2,7
Židé	3	4,5
Palestinci	8	3,8
Neonacisté	60	1,8
Izraelci	5	4,1
Turci	7	3,7
Černoši	6	4,0
Východní Němci	11	3,5
Západní Němci	5	4,1
Poláci	6	3,8
Rusové	9	3,6
Maďaři	5	4,0
Češi	1	5,3
Slováci	5	4,4
Rumuni	11	3,5
Bulhaři	7	3,8
Vietnamci	12	3,4
Antisemité	35	2,4
Členové mírového hnutí	1	4,8
Feministky	21	3,1
Policisté	4	4,2
Američané	1	4,7
Veksláci	41	2,2
Turisté	3	4,6

Za nepřijatelné je většinou považováno malování hesel na zdi (82 % zcela odmítá) a útočit proti ubytovným cizinců (dokonce 86% naprosto záporných stanovisek).

Pro veřejné mínění je tedy typický *odpor k radikalismu*. Většina obyvatel Prahy neprojevuje tendenci k takovému jednání, zejména pokud by znamenalo překročení zákonných norem. Například i relativně neškodné malování hesel po zdech (neuvažujeme-li o ničení historických památek) schvaluje (akceptuje) v souhrnu jen asi 8 % respondentů.

4. Individuální dispozice k deviantnímu chování

Individuální dispozice k deviantnímu chování souvisejí s některými způsoby reagování na životní problémy (tabulka 7). Podstatný je pak i postoj k některým problémovým způsobům jednání.

Tabulka 7. Nejčastější způsoby reagování na problémy (%)

	Ano	
	Celý soubor	Ženy
Zkousím vzít situaci aktivně do svých rukou tak, že si vždy naplánuji konkrétní věci, kterých pak zkousím dosáhnout	90	
Hledám pomoc u ostatních	59	
Obvykle mě uklidní sklenka alkoholu	15	
Obvykle mě uklidní prášky	6	8
Hledám změnu (sport, hudba, cestování)	70	
Čekám, že mi někdo pomůže	25	30
Uvažuji o tom, že se přestěhuji na Západ	9	

Respondenti jednoznačně deklarují aktivní postoj, značně rozšířené jsou i pozitivní kompenzační reakce (změna prostředí, aktivity). Potvrzuje se ovšem i význam sociálního okruhu, pomoci přátel atd. U čtvrtiny pak lze očekávat přechod k pasivnímu reagování.

Také v následující (silně hypotetické) situaci uvádějí respondenti pozitivní variantu reagování - snahu nevzdávat se, zachovat odstup, soustředit se na práci. Ukazuje se, že dosud není zcela běžné hledat pomoc u specializovaných organizací (sociální pomoc). Úloha náboženských obcí není příliš zřetelná. Maladaptivní (?) způsoby reagování jsou zastoupeny vzácně, vedle jisté tolerance k alkoholu je zajímavé procento suicidiální tendence. Větší odolnost vůči deviaci (drogy, suicidium) proklamují vysokoškoláci, kteří by také častěji volili zaměření na práci.

Tabulka 8. Způsoby řešení problémů (%) ;

	souhlasím	
	zcela	spíše
Osobně bych se stále více snažil udržet si odstup	34	36
Přibral bych si na pomoc alkohol	2	7
Obstaral bych si drogy	2	2
Nevzdával bych se	59	30
Snažil bych se o sociální pomoc	11	37
Sáhnul bych si případně na vlastní život	4	3
Zesílil bych své politické aktivity	3	6
Pokusil bych se řešit své problémy jinak: možná krádežemi, nelegálním obchodem, vybil bych si zlost na jiných	3	4
Šel/šla bych „na ulici“ (prostituce)	2	2
Pokusil bych se „najít útěchu“ v náboženské obci	7	12
(Pouze pracující):		
Soustředil bych se více na svou práci	25	31

Výzkum zjišťoval postoj k některým problematickým typům jednání, kladl též přímý dotaz na možnost takového jednání. V tabulce 9 doplňujeme ve třetím sloupci právě procento těch, kteří připustili možnost takového jednání v osobním životě.

Zdá se, že Pražané se stavějí nesmiřitelně především vůči drogám, krádežím aut a napadání cizinců. Je patrná tendence mírně tolerovat prostituci ve veřejných domech a jízdu načerno ve veřejné dopravě. Velmi liberální je postoj k interrupcím.

Připojený sloupec ukazuje velkou latenci ježdění načerno (u vyučených a středoškoláků dokonce 81 %) a potvrzuje souhlas 62 % žen s provedením interrupce. Za určitou hrozbu lze považovat i problém placení daní (středoškoláci 39 %) a znečišťování životního prostředí, přehlédnout nelze ani 11 % respondentů připouštějících možnost kozumace drog (ve skupině se základním vzděláním 23 %). Značně nebezpečným jevem je navíc i tendence k podplácení úředníků, kterou přiznalo 36 % dotázaných.

Tabulka 9. Hodnocení vybraných způsobů chování (%)
Stupnice: 1 = velmi špatně 4 = vůbec ne špatně

	velmi špatně	(2) špatně	možnost udělat to
Jízda načerno ve veřejné dopravě	10	32	75
Nepřiznání daní občany (soukromými osobami)	28	47	34
Krádeže v krámech, obchodních domech	57	36	10
Prostituce ve veřejných domech	23	15	17
Napadení cizinců (zbití)	72	23	4
Krást auta nebo se do nich vloupat	74	22	4
Najímání pracovníků načerno (bez sociálního pojištění)	22	48	x
Prodej drog na ulici	76	18	3
Konzumace drog	68	22	11
Znečišťování životního prostředí jednotlivci	61	34	24
Pouliční prostituce	52	31	4
Umělé přerušování těhotenství v prvních 12 týdnech	13	16	62
Obsazení prázdných domů	13	39	21

Vzdělání intervenuje jen dosti selektivně: lidé se základním vzděláním častěji tolerovali (a také připouštěli ve vztahu k vlastní osobě) krádež a napadení cizinců (to je typičtější i u mužů). Ženy více odsuzují prostituci, naopak častěji ji jako možnost připouštějí lidé se základním vzděláním.

Ukazuje se, že vliv pohlaví respondenta se projevuje jen v některých položkách, a to většinou zcela typickým způsobem. Tento faktor by mohl získat větší diferenciativní schopnost jedině v kombinaci s dalšími faktory (zejména s věkem, částečně i se vzděláním). Větší váhu mají faktory spojené s ekonomickou aktivitou a jejími výsledky, přičemž je třeba zaznamenat, že probíhající změny se příznivěji odráží v postavení vysokoškoláků. U pracovníků vyučených pozorujeme příznaky jisté sublimace dílčích frustrací (viz např. perspektivy zaměstnání) v oblasti etnických předsudků, u pracovníků s nejnižším vzděláním se projevuje přiměřená latentní tendence ke kriminalitě (krádeže, agresivní jednání apod.). Přesto se nám zdá, že se obyvatelé Prahy projevují při hodnocení nejrůznějších aspektů kriminologické situace poměrně homogenně. Většina námi zaznamenaných diferencí má sice statistickou signifikanci, nelze ji však vidět jako

zcela odlišný trend v jednotlivých sociálních skupinách. Tento názor potvrzují i další předběžné analýzy.

5. Vnímání bezpečnostní situace

Výzkumy veřejného mínění, mapující vnímání základních problémů, se kterými se dnes lidé v běžném životě setkávají, se ve svých výsledcích vcelku shodují: hlavní problémy nejsou spatřovány v oblasti hospodářské či politické, ale v bezpečnostní situaci. Týká se to přirozeně velkých měst, a zejména pak Prahy, která se v poslední době stala útočištěm kriminálních živlů všeho druhu.

Tento stav byl přirozeně zachycen také našim výzkumem. Večer se na ulici cítí bezpečně jen zhruba třetina dotázaných (35 %), zato poněkud nejistě 39 %. Velké obavy má 26 % Pražanů. Obavy o vlastní bezpečnost přitom rostou s klesajícím vzděláním a celkem přirozeně také s věkem. Větší obavy projevují ženy.

Proti situaci před rokem 1990 došlo k podstatnému zhoršení: tehdy měla zmíněné velké obavy jen desetina obyvatel, třetina se cítila poněkud nejistě. Každý desátý respondent se naopak cítil na ulicích velmi jistě, dalších 46 % dosti jistě. Pocit bezpečí tehdy převládá.

Růst pocitu nejistoty na veřejných prostranstvích se ovšem (zatím?) nepromítá v obdobném pocitu, pokud jde o soukromí domova. Proti minulosti zde došlo jen k mírnému poklesu pocitu bezpečí. Doma se i dnes většina občanů cítí bezpečně (31 % velmi, 43 % dosti jistě - dříve 37 %, resp. 44 %).

Ze seznamu důvodů, které mohou vyvolávat pocit nebezpečí, jsou nejčastěji uváděny majetkové trestné činy (krádeže, loupeže). Bytové krádeže jsou zjevně nejčastějším důvodem obav (25 % je jimi zneklidňováno velmi, 38 % dost). Více než polovina obyvatel se obává také přepadení (21 %, resp. 31 %) a krádeží (mimo bytových - 19 %, resp. 31 %). Dosti vysoký je i podíl žen, obávajících se sexuálně motivovaného napadení (25 %, resp. 21 %), obtěžování (21 %, resp. 26 %) a znásilnění (27 % toto riziko velmi, 18 % dosti zneklidňuje).

Tyto obavy, zejména z přepadení a vloupání do bytu, mají s věkem rostoucí trend, takže je sdílí zhruba dvě třetiny důchodců. Stojí za zmínku, že vůči sexuálním deliktům nejsou ani ženy v důchodovém věku zcela imunní (velmi zneklidňují zhruba pětinu z nich).

Podobné pořadí (sestavené podle hodnot váženého aritmetického průměru hodnocení na čtyřstupňové škále) dávají také odpovědi na otázku, jak dalece jsou tato rizika pravděpodobná (v noci v dané čtvrti). Možnost vloupání do bytu připouští (varianta „je to dost možné“) 58 % obyvatel, pro dalších 13 % je dokonce velmi pravděpodobné (viz tabulku 10).

Jestliže jsou v obecném povědomí zafixovány zneklidňující pocity ohledně bezpečnostní situace, může to působit pozitivně směrem k větší opatrnosti a aktivní ochraně. Na druhé straně je možnost osobního ohrožení vnímána u většiny deliktů jako méně pravděpodobná (výjimkou je možnost být okraden a zejména být obtěžován výrostky). Nemůžeme arciž odhadnout, do jaké míry jde v daných případech o určité podceňování možných rizik.

Postoje k bezpečnostní situaci formují také hromadné sdělovací prostředky. O frekvenci, s níž je tato tematika prezentována, svědčí údaj, že zprávy o kriminalitě (v tisku, rozhlasu či televizi) čte, slyší či vidí velmi často 36 % a často 45 % obyvatel.

Tabulka 10. Míra zneklidnění a pravděpodobnosti stát se obětí násilných činů
(vážený aritmetický průměr)

	míra zneklidnění	míra pravděpodobnosti
1. Být postižen vloupáním do vlastního bytu/domu	2,800	2,786
2. Být přepaden a oloupen	2,638	2,573
3. Být okraden, mimo vniknutí do bytu nebo vloupání	2,588	2,598
4. Být sexuálně obtěžována - pouze ženy	2,516	2,441
5. Být sexuálně napadena a zraněna - pouze ženy	2,516	2,320
6. Být znásilněna - pouze ženy	2,494	2,251
7. Být zbit a zraněn	2,313	2,290
8. Být zavražděn	2,113	1,956
9. Být obtěžován výrostky	2,031	2,342

Uvedená rizika vyvolávají potřebu takového chování, které může jednotlivce určitým způsobem chránit. Následující přehled (tabulka 11) ukazuje, že večer dotázaní volí nejčastěji jako obranu před možnými nepříjemnostmi vyhýbání se prázdným ulicím (26 % vždy, 28 % často). Současné je zřejmé, že jen málo jsou využívány prostředky osobní ochrany (11 %, resp. 7 %). Z toho, že 76 % respondentů se nikdy nevyhne veřejným dopravním prostředkům, usuzujeme na jejich spíše pozitivní roli při ochraně před pouliční zločinností.

Tabulka 11. Způsoby chování jako ochrana před zločinností
(vážený aritmetický průměr)

1. Vyhýbáte se prázdným ulicím, prostranstvím a parkům	2,644
2. Vyhýbáte se kolemstojícím mladistvým	2,253
3. Vyhýbáte se kolemstojícím cizincům	2,027
4. Používáte auta, kola nebo taxíku	1,905
5. Necháte se večer doprovázet domů	1,869
6. Vezmete si s sebou slzný plyn, hůl, nůž, střelnou zbraň nebo něco podobného	1,666
7. Vyhýbáte se veřejným dopravním prostředkům	1,359
8. Učíte se nějakému druhu bojového umění	1,269

Z hlediska specifik věkových skupin stojí za povšimnutí obavy starších lidí z některých skupin mladistvých (35 % se jich obává často, 21 % vždy).

Podstatně vyšší odpovědnost každého jednotlivce za svoji bezpečnost podporuje nepřímo i postup pojišťoven. Polovina dotázaných zavedla po roce 1989 do svých bytů dodatečná bezpečnostní opatření (zámky, řetězy apod.) jako ochranu před rostoucí kriminalitou.

Je zajímavé, že tentokrát to nejsou starší lidé, kteří nejčastěji tato opatření zavedli. Jsou to naopak lidé mladšího (31-40 let 61 %) a středního (41-60 let 56 %) věku a také lidé s vysokoškolským vzděláním (61 %). Hlavním motivem bude patrně ochrana majetku (nikoliv vlastní bezpečnosti).

Vlastní zkušenosti s trestnou činností zachycoval v dotazníku velmi rozsáhlý blok otázek. Zjišťoval jak zkušenosti postižených (obětí), tak pachatelů (pokud to byli ochotni

přiznat). V této informaci se ovšem omezíme pouze na prostý souhrn případů, kdy se dotázaní či jejich známi stali obětmi páchané trestné činnosti. Přitom je třeba zdůraznit, že jde spíše o míru kontaktu s důsledky páchané trestné činnosti.

Na otázku, zda znají ve svém okruhu někoho, komu se něco z následujícího seznamu přihodilo, dotázaní uváděli tyto zkušenosti:

Tabulka 12. Postižení dotázaného či jeho známých některými trestnými činy (%)

Byli obtěžováni mladistvými	35
Byli zbiti a zraněni	32
Byli postiženi vloupáním do svého bytu/domu	68
Byli přepadeni a oloupeni	31
Byli okradeni, ale ne v souvislosti s vniknutím do bytu nebo loupeží	55
Byli poškozeni podvodníky (v oblasti pojištění, vkladů, cestovního ruchu...) 27	
Byli postiženi prosazováním sporných nároků na vydání věci jejich domnělými vlastníky, kteří přitom používají nezákonných metod (obtěžování, vyhrožování, nátlak)	12
Stali se jako nájemníci obětmi nelegálních praktik majitelů domů, kteří se ze spekulativních důvodů pokoušejí nájemníků zbavit	15
Při hledání bytu se stali obětmi spekulantů	14
Byli sexuálně obtěžováni	31
Byli sexuálně napadeni a zraněni	13
Byli znásilněni	8
Byli zavražděni	7

U takto volně vymezeného „kontaktu“ jde nejčastěji o případy vloupání do bytu a o běžné krádeže. Vliv věku se nejvíce promítá v záležitostech sexuální povahy (45 % mladých dívek do 20 let či jejich známých bylo takto obtěžováno, 20 % z nich se přinejmenším setkalo s případy sexuálního napadení a zranění).

6. Názory na instituce

Další tematický blok byl uvozen osmi modelovými situacemi, zastupujícími nejčastější typy kriminálních deliktů. Cílem bylo zjistit strukturu sankcí, které by za tyto delikty dotázaní pachatelé přisoudili.

Největší míra tolerance se projevuje ve vztahu k drobným krádežím (krádež ananasů u stánku), kde by 58 % dotázaných volilo sankci typu „dohoda mezi akterý“. Jen o 10 % méně lidí by stejnou sankci uplatnilo při posuzování nezaplacení útraty v hospodě. Naopak nejtvrdší sankci (odnětí svobody) by lidé uplatnili u znásilnění v 72 %. V závažných majetkových krádežích (vykradení bytu) by ji volilo 41 %.

Uvedení všech poznatků (byl dále zjišťován názor na optimální reakce státních institucí) by však i v tomto tematickém okruhu vydalo na samostatný článek.

Nezbytným předpokladem úspěšné práce státních institucí je důvěra veřejnosti (tabulka 13). Uvedené pořadí je zpracováno pouze za ty, kteří odpovídali na škále 1 = plná důvěra, 4 = žádná důvěra. Nejsou sem zahrnuti ti, kteří se odpovědi vyhnuli.

Tabulka 13. Důvěra veřejnosti k vybraným institucím
(vážený aritmetický průměr)

1. Školy	2,130
2. Policie	2,340
3. Psychiatrické kliniky	2,376
4. Státní prokuratura	2,457
5. Trestní soudnictví	2,462
6. Úřad na ochranu ústavy/BIS	2,513
7. Sociální úřady/zařízení	2,553
8. Úřady pro mládež	2,589
9. Rozhodčí instituce/komise	2,757
10. Fond národního majetku	2,764
11. Vězení/NVU	2,787
12. Lustrační komise MV	3,013

Největší důvěře se těší školy, na druhém místě je policie. Poslední místa zaujímají „lustrační komise“ (sama formulace položek činila v rámci mezinárodního komparativního výzkumu značné obtíže). Naskytá se přirozeně otázka, do jaké míry odráží uvedené hodnocení reálné vědomosti o fungování zmíněných institucí a jakou roli zde hraje spíše obecný dojem.

Důvěra k těmto institucím většinou roste s věkem. Nejvýrazněji se tento trend projevuje u důvěry v sociální zařízení, úřady pro mládež, psychiatrické kliniky a policii. Jedinou výjimkou je škola, v níž důvěra (plná + určitá) nejmladších je výrazně vyšší (80 %) než důvěra nejstarších (56 %).

Značné jsou také difference hodnocení podle vzdělanostních skupin. Důvěra jednoznačně roste se vzděláním zejména v hodnocení Fondu národního majetku, Úřadu na ochranu ústavy (BIS), trestního soudnictví, úřadů pro mládež, policie a lustračních komisí.

Ve srovnání se soudy se policie těší větší důvěře obyvatel. I v tomto případě hodnotili Pražané některé konkrétní aspekty policejní praxe. Uvedené pořadí vychází opět z průměrných hodnot na čtyřbodové škále souhlasu/nesouhlasu (tabulka 14).

Tabulka 14. Hodnocení práce policie (vážený aritmetický průměr)
1 = rozhodný souhlas, 4 = rozhodný nesouhlas

1. Policie postupuje při trestných činech podle práva	2,225
2. Policie se přiměřeným způsobem stará o pořádek	2,407
3. Policie bere oběti zločinu vážně a pomáhá jim	2,425
4. Policie nakládá s podezřelými podle pravidel, takže nevinní nejsou žalováni	2,430
5. Policie je „přítel a pomocník“ občanů	2,455
6. Policie se v chování změnila jen málo v porovnání k minulým časům	2,533
7. Dojem z chování policie přispívá k tomu, že při demonstracích opakovaně dochází k násilným střetům	2,662
8. Policie křivdí občanům z nižších sociálních vrstev	2,964

Nelze se zbavit dojmu, že hodnocení policie vyznívá na rozdíl od výsledků některých výzkumů veřejného mínění nepoměrně lépe (zde osciluje kolem středu postojové škály). Tento posun může být interpretován tak, že pokud je zmíněné hodnocení zasazeno do tematicky uceleného bloku a umožňuje tak zachycení širších souvislostí práce policie, jsou jeho výsledky lepší než v případě, kdy jde o obecné vyjádření spokojenosti či nespokojenosti.

7. Závěr

Mimo kontext komparativní analýzy je obtížné vystihnout přesně specifika českého prostředí obecně a Prahy zvlášť, jakkoli použité dotazy odpovídaly běžnému mezinárodnímu standardu. Přesto se zde rýsují některé odlišnosti v souvislosti s ekonomickými, sociálními a politickými podmínkami, vytvářejícími specifický kontext kulturní. Ten je ovšem třeba analyzovat hlouběji a detailněji. Našemu pohledu taktéž chybí korekce prostřednictvím úředních statistik apod.

V situaci, kdy hodnotové orientace nejsou zřetelněji sociálně diferencovány (a nepodlehly zřejmě nějaké „anomické“ změně), můžeme touto okolností vysvětlit i relativně homogenní postoje Pražanů ke kriminologickým aspektům sociálního prostředí. Nastupující sociální diferenciace společnosti tedy zatím nenachází výraznější odraz ve sféře veřejného mínění a jednotlivých postojů. Vysvětlení relativní stabilizovanosti celé společnosti lze pak hledat i v tom, že u větší části populace přinesly změny více životní spokojenosti - i to představuje významný sociální (a v daném údobí samozřejmě i politický) kapitál.

Jsme-li dnes občas chlácholeni konstatováním, že jsme navzdory nárůstu kriminality dosud plně nedohonili vyspělé země, nemusí nás zatím spíše pozvolné tempo „modernizačního procesu“ v oblasti kriminologických aspektů sociálního prostředí vysloveně mrzet. Praha nadto v našem kontextu představuje jakýsi předvoj v rámci globálnějších trendů. Jistá stabilita hodnotových orientací a inerce veřejného mínění k aktuálním problémům by však za určitých okolností mohla signalizovat sníženou adaptabilitu celé společnosti (nebo některých sociálních skupin) na nové poměry, jejímž důsledkem by pravděpodobně byl buďto manifestní konflikt, anebo latentní tendence k deviaci.

JIRÍ BURIÁNEK je vedoucím katedry sociologie Filozofické fakulty UK v Praze, kde přednáší metody a techniky sociologického výzkumu. Vydal monografii Systémová sociologie? Předpoklady, problémy, perspektivy (AUC, 1984), skripta Metody techniky sociologického výzkumu I a II, publikuje v odborných časopisech a k vydání je připravena i další metodologická studie Systémová sociologie: problém operacionalizace. V oblasti empirického výzkumu se zajímá o sociologii podniku ve vztahu k rozvoji industrial relations, o problém sociální anomie a o zkoumání image politiků a politických stran.